

GULYÁS LÁSZLÓ

**A szudétanémet kérdés és Lord Runciman prágai
missziója**

Előszó

A két világháború közötti Csehszlovákia egyik súlyos politikai problémája az állam és a német kisebbség viszonya volt. A helyzet rendezésére Lord Runciman tett komoly kísérletet 1938. évi prágai missziója során. Írásunkban azzal próbálkozunk, hogy ezt a kérdést feltárjuk. Ezt kétféle módon tesszük, vagyis egyrészt dokumentumként közöljük azt a jelentést, melyet Lord Runciman prágai missziója befejezése után írt az angol miniszterelnök számára, másrészt a bevezető tanulmányunkban ismertetjük a közölt dokumentum keletkezésének körülményeit. Ez utóbbi részletezésekor felvázoljuk a szudétanémet kisebbség és a csehszlovák állam viszonyának, valamint Runciman közvetítési kísérletének történetét.

A német kisebbség és a csehszlovák állam 1918–1933

1918. október 28-án Prágában a cseh politikusokból álló Nemzeti Bizottság vette át a hatalmat és aznap este 10 órakor elfogadta az ún. első törvényt, melyben deklarálta a Csehszlovák Köztársaság megszületését.¹ A csehszlovák állam kikiáltásával szinte egy időben azonnal kezdetét vette a cseh történelmi tartományokban élő németek elszakadási kísérlete – hivatkozva a nemzeti önrendelkezés jogára. Négy németek által lakott terület – az észak-csehországi Deutschböhmen tartomány Liberec (Reichenberg) székhellyel, az észak-morvaországi és sziléziai Szudéta-vidék Opava (Troppau) székhellyel, a dél-morvaországi Znojmo-vidék, Znojmo székhellyel, a Cseh Erdő körzetében található Böhmerwaldgau – jelentette be, hogy nem kívánnak a csehszlovák állam keretei között élni, ehelyett Német-Ausztriához kívánnak csatlakozni. Bejelentésüket Német-Ausztria ideiglenes Nemzetgyűlése jóváhagyta.² A csehországi németek Liberecben és Opavában ideiglenes kormányokat állítottak fel. Wilson amerikai elnöktől többször elismerésüket kérték és reménykedtek egy népszavazás lehetőségében,³ ám a csehszlovák hadsereg 1918 decemberére elfoglalta ezeket a területeket.

Masaryk – a köztársaság elnöke – 1918. december 22-i beszédében kifejtette, hogy a csehországi németek által lakott területek a csehszlovák állam részei, ezért a megmásíthatatlan helyzet elfogadására szólította fel az ott élőket, és az új állam felépítéséhez kérte segítségüket. A versailles-i békekonferencia elfogadta a Csehszlovákiát képviselő Beneš érvelését Csehország történelmi határaitól, így a németek kénytelenek voltak elfogadni a kialakult

¹ A csehszlovák állam születéséről lásd: *Gyönyör József*, *Határok születtek*. Madách Kiadó. Pozsony 1992, 86–92. o.

² Gyönyör, i.m., 89. o.

³ *Joseph Rothschild*, *Csehszlovákia története a két világháború között*. Stúdium Füzetek, Szeged 1995, 11. o.

helyzetet.⁴ Bizonyos gazdasági körülmények azonban a szudétanémet kisebbséget is a csehszlovák államhoz való alkalmazkodás irányába mozdították el. A szudétanémet gazdasági elit végiggondolta, hogy milyen hátrányokkal járna, ha Németországhoz tartoznának, a cseh vámrendszer védelme nélkül kellene a német iparral, a német piacon versenyezniük, sőt azt is figyelembe kell venni, hogy Csehszlovákiát, mint győztes államot, nem terheltek jótételi kötelezettségek, mint Németországot.⁵ A szudétanémetek elhatározták, hogy egyelőre kihasználják a csehszlovák állam által kínált gazdasági lehetőségeket, ám ez nem jelentette azt, hogy ne harcoltak volna kitartóan kisebbségi jogaikért és privilégiumaikért Csehszlovákián belül. Ennek érdekében a szudétanémetek pártjai egy ún. Német Unióba (Deutscher Verband) tömörültek. Ez az Unió azonban már 1922-ben kettészakadt. A két párt – a Német Nacionalista Párt és a Német Nemzeti Szocialista Párt – vált ki belőle és létrehozta az ún. Harci Szövetséget (Kampfgemeinschaft), mely minden együttműködést elutasított a csehszlovák állammal. Ezzel szemben a szintén több pártot, ill. irányzatot (1. liberális demokraták 2. Keresztényszocialista Párt 3. Gazdaszövetség) tömörítő Munkaszövetség (Arbeitsgemeinschaft) hajlandó volt a csehszlovák állammal együttműködni, amit „aktivizmusnak” neveztek. A húszas évek közepétől az aktivista táborhoz tartozott még a Német Szociáldemokrata Párt, míg a német kommunisták Csehszlovákia Egyesült Kommunista Pártjához csatlakoztak.

Az aktivizmus első nagy eredményét 1926. október 12-én könyvelhette el, amikor az ún. harmadik Švehla-kabinetben az 1925-ös választásokon sikeresen szereplő két német párt – a Keresztényszocialista Párt és a Gazdaszövetség – egy-egy miniszteri tárcát kapott. A német Gazdaszövetség morvaországi születésű elnökét, Franz Spinát, a prágai egyetem szláv filológia professzorát delegálta a kormányba, ahol a közmunkaügyi miniszteri teendőket látta el. A keresztényszocialisták részéről Robert Mayr-Harting bécsi születésű jogi professzor, mint igazságügyi miniszter, került a kormányba.⁶ A német politikusok kormányba kerülése, illetve a két német párt belépése a koalícióba mindkét oldalról demonstratív értékkel bírt. A csehszlovák politikusok ezzel azt demonstrálták, hogy a Beneš által a békekonferencián megígért „keleti Svájc” immár működik Csehszlovákiában. A fejlemények láttán egy cseh kommentátor arra a fellengzős kijelentésre ragadtatta magát, hogy a szudétanémet népesség végre „német anyanyelvű igazi csehszlovákká vált.”⁷ A kormánypártivá vált német kisebbségi politikusok pedig azt hirdették, hogy az általuk képviselt népcsoport lojális a csehszlovák

⁴ A békekonferencia e területekkel kapcsolatos vitáit lásd: *D. Perman, The Shaping of the Czechoslovak State.* E. J. Brill, Leiden 1962, 156–182. o.

⁵ *Zora P. Pryor, Czechoslovak Economic Development in the Interwar Period.* In: *Viktor S. Mamatey – Radomir Luza* (Eds.), *History of the Czechoslovak Republic 1918–1948.* Princeton University Press, Princeton 1973, 188–216. o.

⁶ *Nosz Gyula, Csehszlovákia története.* Budapest 1932, 115. o.

⁷ A kijelentést idézi: *Rothschild, i.m., 50. o.*

államhoz. Dr. Spina egy új jelmondatot is kreált az aktivizmusban hívő németeknek: „eszerint: „Ne legyen kormány németek nélkül.” A Harci Szövetség az aktivista politikusokat hazaárulóknak tartotta. Bruno Kafka professzor megpróbált közvetíteni az aktivisták és a Harci Szövetség között: javasolta, hogy a szudétanémetek tegyenek úgy, mint a csehek az Osztrák–Magyar Monarchiában a századfordulón. Annak a stratégiának ugyanis az volt a lényege, hogy néhány cseh párt hivatalosan kormánypárti, néhány ellenzéki volt, de együttműködtek, amikor cseh ügy került a Birodalmi Gyűlés elé. Az ötlet nagy veszélyeket rejtett a csehszlovák parlament működésére nézve, de a Harci Szövetség tagjai elutasították Kafka tervét.

Az aktivista pártok ezek után több csehszlovák kormányban is szerepeltek.⁸ A kibontakozó együttműködést azonban beárnyékolta a nagy gazdasági világválság (1929–1933), mely a szudétanémet vidékeket jobban sújtotta, mint Csehszlovákia többi részét. Ennek magyarázata egyszerű: a szudétanémet ipar alapvetően exportra – főképpen németországi exportra –, míg a cseh ipar inkább belföldre termelt, így a válság kezelésére bevezetett korlátozások – pl. Németország önellátási törekvései – érzékenyebben érintették a szudétanémet ipart. Ennek viszont két politikai következménye lett. Egyrészt a válság megbontotta az aktivizmus gazdasági alapjait, és már az 1931-es helyhatósági választásokon komoly eredményt ért el a két szélsőséges erő, a kommunisták ill. a nácik, másrészt kezdett háttérbe szorulni az aktivista magatartás, ugyanis 1932-ben az ún. DAWG-csoport – vezetője a már korábban említett Bruno Kafka professzor – kilépett a csehszlovák–német koalícióból.

A szudétanémet kérdés kiéleződése 1933–1938

1933 októberében a csehszlovák parlament betiltotta a Német Nemzetiszocialista Munkáspárt és a Német Nemzeti Párt tevékenységét.⁹ Ekkor lépett a politika színpadára Konrad Henlein, aki megalakította a Szudétanémet Hazafias Frontot. Az új párt gyorsan magába olvasztotta a Német Nacionalista Pártot és a Német Nemzetiszocialista Pártot, sőt a német liberálisokat is. Csupán az aktivista Német Keresztényszocialista Párt és a Német Gazdapárt kerülte el a beolvadást.

Az 1935. évi választások előtt a cseh pártok és a német aktivisták együtt kérték Masaryk elnököt, hogy tiltsa be a Szudétanémet Hazafias Frontot. Az államelnök erre nem volt hajlandó, mindössze azt kérte Henleintől, hogy Front helyett Pártnak nevezzék magukat. Henlein eleget tett a kérésnek és szervezetét Szudétanémet Párt névre keresztelte át. Az 1935-ös választásokon

⁸ Erről lásd *V. S. Mamatey*, *The Development of Czechoslovak Democracy 1920–1938*. In: Mamatey – Luza, i.m.

⁹ *Dusan Kovac*, *Szlovákia története*. Kalligram Kiadó, Pozsony 2001, 193. o.

már csak három német kisebbségi párt indult. A Szudétanémet Párt negyvennégy, a Német Keresztényszocialista Párt hat, míg a Német Gazdapárt öt mandátumot szerzett. A választás másnapján Henlein kijelentette, hogy most már egyedül ők a szudétanémetiség szószólói, és az aktivista német pártok nem képviselik a németiség igazi érdekeit.

Csehszlovákia további sorsa szempontjából sorsdöntőnek bizonyult, hogy a Henlein-féle mozgalom gyorsan kapcsolatot keresett és talált a náci Németországhoz.¹⁰

Az első bizonyítható pénzbeli támogatást Németországtól Henlein 1934 szeptemberében kapta, majd az 1935. májusi választási sikerek után egyre rendszeresebb és egyre növekvő összegek érkeztek.¹¹ Egy másik forrás szerint 1935-től kezdődően a német külügyminisztérium havi 15 ezer márkával finanszírozta a párt működését.¹² Természetesen a pénzzel együtt hamarosan politikai utasítások is érkeztek. Hitler a szudétanémeteket használta fel Csehszlovákia ellen irányuló lépéseihez. 1938-ban Hitler követelményként fogalmazta meg Henlein számára, hogy:

„A Szudétanémet Párt támasszon a cseh kormány számára elfogadhatatlan követelményeket.”¹³ Henlein pedig így foglalta össze Hitler nézeteit: „Mindig annyit kell követelnünk, hogy soha ne lehessen kielégíteni bennünket.”¹⁴

Miután Hitler 1938. március 12-én sikeresen megvalósította Ausztria bekebelezését (Anschluss) a szudétanémet kérdés megoldásával kezdett el foglalkozni. 1938. március 28-án Henlein Berlinbe utazott utasításokért. A találkozó során Hitler kijelentette, hogy eltökélt szándéka a csehszlovák kérdés belátható időn belüli megoldása.

Henlein súlyát jelentős mértékben megnövelte, hogy az 1938 májusában és júniusában megtartott helyhatósági választásokon a Szudétanémet Párt a német szavazatok 91,4 százalékát szerezte meg.¹⁵ 1938. április 24-én a Szudétanémet Párt karlsbadi (Karlovy Vary) kongresszusán elfogadta új programját, amelyben az alábbiakat követelték a csehszlovák kormánytól:¹⁶

A teljes egyenjogúság és egyenrangúság helyreállítása a német népcsoport és a cseh nép között. A szudéta népcsoport jogi személyként való elismerése. A német települési terület elismerése és meghatározása. A német önkormányzat felépítése a német települési területen a közélet minden területén. Törvényben szabályozott védelmi intézkedések a népcsoportjuk települési területén kívül élő állampolgárok javára.

¹⁰ F. J. Vondracek, *The Foreign Policy of Czechoslovakia 1918–1935*. New York 1968, 409. o.

¹¹ Rothschild, i.m., 70. o.

¹² William L. Shirer, *A Harmadik Birodalom felemelkedése és bukása*. Teleteacher. Budapest 1996, 221. o.

¹³ Uo.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Rothschild, i.m., 69. o.

¹⁶ Könyvének függelékében közli Charles Wojtasek: *Charles Wojtasek, From Trianon to the First Vienna Arbitral Award*. Institute of Comparative Civilizations. Montreal 1981, 197. o.

A szudétanémetekkel szemben 1918 óta elkövetett jogtalanságok kiküszöbölése és a jogtalanságból származó károk jóvátétele. A „német területen német közalkalmazott” alapelv elismerése és megvalósítása.

Teljes szabadság a német népcsoporthoz való tartozás és a német világnézet megvallására.

A csehszlovák kormány elutasította a nyolc pontos programot. Eközben Hitler Henleint Londonba küldte azzal a feladattal, hogy próbálja meg az angolokat a szudétanémet kérdéssel kapcsolatban a német érdekeknek megfelelően befolyásolni. Henlein május 13-án a Harold Nicolson által rendezett teapartin a következőket fejtegette: az 1. számú megoldás az lenne, hogy a csehszlovák kormány adjon helyi önkormányzatot (autonómiát) a szudétanémeteknek. Ha az 1. számú megoldás kivitelezhetetlen, akkor a 2. számú megoldás értelmében egy nemzetközi bizottság és népszavazás döntene a szudéta kérdésben.¹⁷ Henlein emellett kijelentette, hogy ő nem kívánja a Szudéta-vidék Németországhoz való csatolását, de pártjában igen sokan ezt szeretnék. Beszéde záró részében kifejtette, hogy amennyiben az általa vázolt két megoldás közül egyik se valósulhat meg, akkor nem marad más lehetőség, mint a német megszállás, ez viszont a háborúval egyenlő. A jelenlévő angol politikusok Anglia számára mind az első, mind a második megoldás (is) elfogadhatónak ítélték.¹⁸

Hitler május 28-án összehívta a birodalom katonai és politikai vezetőit, és előterjesztette a Csehszlovákia elleni támadás végleges tervét – az ún. Fall Grün tervet. A támadás időpontjaként október 1-ét tűzte ki.¹⁹ Ezzel párhuzamosan utasítást adott Henleinnak, hogy a figyelem elterelése érdekében kezdjen tárgyalásokat a csehszlovák kormánnyal a „szudéta kérdés” rendezéséről, de ne menjen bele semmiféle kompromisszumba, hanem – a már ismert taktikának megfelelően – mindig többet és többet követeljen.

Ezekben a hónapokban Angliában teljes mértékben felülkerekedett a Chamberlain miniszterelnök, illetve Lord Halifax külügyminiszter nevéhez fűződő megbékélési politika.²⁰ Ennek lényege, hogy Anglia semmiféle olyan kötelezettséget nem vállal, amely a háború kockázatával járna. Igyekszik rávenni a csehszlovák kormányt, hogy egyezzen meg a szudétanémetekkel, továbbá igyekszik befolyásolni a francia kormányt is, hogy az szintén a szudétanémet–csehszlovák megegyezés irányába gyakoroljon nyomást a csehszlovák kormányra. A fentiekből valószínűsíthető az angol államvezetés félelme, miszerint: Franciaország Csehszlovákia esetleges német támadása esetén annak segítségére siet, így Anglia is belekeveredhet a harcokba, melyek általános, több országot is érintő háborúhoz

¹⁷ A teapartin történeteket ismerteti *Haraszti Éva*, *Békéltetők. A brit külpolitika az 1930-as években*. Kossuth Könyvkiadó. Budapest 1981, 127. o.

¹⁸ Az angol politikusok reakcióiról lásd: *I. Nicholson*, *Diaries and Letters 1930–1939*. London 1937, 163–164. o.

¹⁹ *Keith Eubank*, Munich. In: *Mamatey – Luza*. i.m., 245. o.

²⁰ A brit „megbékélési politikáról” lásd: *Martin Gilbert – Richard Gott*, *Appeasers*. Houghton Mifflin Company. Boston 1963.

vezethetnek. Ennek elkerülése érdekében inkább Hitler igényeinek kielégítését szorgalmazták. A francia kormány is ingadozott, főképp katonai okok miatt.²¹ Ugyanekkor Berlin diplomáciai csatornákon olyan üzenetet juttatott el Párizsba és Londonba felé egy olyan üzenetet kezdett közvetíteni, amely három fontos gondolatból elemből épült fel.²² Egyrészt: ha a cseheknek az első világháború után joguk volt az önrendelkezésre, akkor a szudétánémeteket is megilleti ugyanez a jog; másrészt: Hitler türelmes volt, és szándéka arra irányult, hogy békés úton oldják meg a szudéta kérdést, Beneš azonban nem mutatta semmiféle jelét a megegyezésre való hajlandóságnak, hanem időhúzásra törekedett azért, hogy a csehszlovák hadsereget még jobban megerősítse; harmadrészt: Beneš azért nem akart megegyezni, mert arra számított, hogy elbújhat Anglia és Franciaország háta mögé.

Hitler türelme azonban fogytán volt, ezért azt kezdeményezte, hogy a békés megoldás érdekében London és Párizs kényszerítse Prágát a megegyezésre. A Berlinből érkező fenti üzenet nyitott fülekre talált Nyugaton. Chamberlain angol és Daladier francia miniszterelnök azt tanácsolta Benešnek, hogy engedjen Henleinnak.

Ilyen előzmények után jelentette be Chamberlain 1938. július 26-án az alsóházban: Lord Runciman Prágába utazik azért, hogy közvetítsen a szudétánémetek és a csehszlovák kormány között. Jan Masaryk – Csehszlovákia londoni nagykövete – még aznap az alábbiakat jelentette Runcimanról a csehszlovák külügyminisztériumnak: „Runciman eszes, keményfejű, megalkuvás nélküli klerikáris, absztinens és vagyonos. Őszinte csodálója a Felszabadító Elnöknek (T. G. Masarykot nevezeték így – G. L.), jó kapcsolata volt vele. Az Ő kiküldetése nagyon nem tetszik nekem...”²³

Runciman Csehszlovákiában

Runciman augusztus 3-án érkezett meg Prágába. Tiszteletére már aznap este fogadást adtak, amelyen Basil Newton – a prágai brit nagykövet – az általa Prágába invitált két szudétánémet képviselőt, Erns Kundtot és Wilhelm Sebokowskyt is bemutatva Runcimannek.²⁴ Newton lépése mögött azon meggyőződése húzódott meg, hogy a szudétánémetek követeléseknek van erkölcsi alapja, míg a csehszlovák kormány semmit se tesz a megegyezésért.²⁵ Newton

²¹ A. J. Taylor, A második világháború okai. Scolar Kiadó, Budapest 1998, 192. o.

²² Igor Lukes, Czechoslovakia Between Stalin and Hitler. The Diplomacy of Edvard Benes in the 1930s. Oxford University Press, Oxford 1996, 175. o.

²³ Jan Masaryk jelentését közli: Jindřich Dejmeš (szerk.), Československá zahraniční politika v roce 1938. A/20/2 Svazek I. Praha 2001, 429. dokumentum, 66. o.

²⁴ Lukes, i.m., 183. o.

²⁵ Taylor, i.m., 194. o.

akciójának ellensúlyozására Beneš már másnap felvonultatta az egyetlen jelentős szudétánémet politikust, Wenzel Jakscht, aki támogatta a csehszlovák államot.

Runciman küldöttségének tagjai keresztül-kasul utazgattak a Szudéta-vidéken abból a célból, hogy tapasztalatokat gyűjtsenek.²⁶ A küldöttség objektivitását hátrányosan befolyásolta az a körülmény, hogy a Szudéta-vidéken tett útjaik során tagjai rendszeresen német nagybirtokosok vendégszeretettel élvezték.²⁷ Közben Runciman több hosszabb megbeszélést folytatott Benešsel, illetve a szudétánémetek vezetőivel. Miközben Beneš nap mint nap találkozott Runcimannel, a szudétánémetek első számú vezetője, Henlein távol tartotta magát az angol küldöttségtől, és csak Runciman megérkezése után két héttel, augusztus 18-án tárgyalt vele először. A találkozó során Henlein kifejtette, hogy szerinte létezik békés megoldás, de amit jelenleg Prága kínál, az „vacak”. Runciman a találkozó után úgy vélekedett Henleinről, hogy az „egy teljesen őszinte ember”, akinek a követelései teljesen megalapozottak.²⁸ A Runciman-küldöttség útját egy éppen Prágában tartózkodó amerikai újságíró így összegezte: „Runciman ide-oda utazgatott a Szudéta-vidék és Prága között, s közben egyre barátságosabb gesztusokat tett a szudétánémetek számára, Prágától pedig egyre keményebben követelte, hogy teljesítsék azok kívánságait.”²⁹

Augusztus 24-én Runciman, hogy rendezze Prága és a szudétánémetek viszonyát, előterjesztette az ún. „Harmadik Tervet”,³⁰ melynek értelmében a Szudéta-vidéken – amennyire lehetséges – etnikailag tiszta kantonokat hozzanak létre. A terv négy kantonnal számolt, melyek közül három tisztán német lett volna. A szudétánémet vezetőket kellemetlenül érintette a javaslat, hiszen Berlinből azt a feladatot kapták, hogy akadályozzák meg a megegyezést. Ennek értelmében – arra való hivatkozással, hogy ez a kezdeményezés a szudétánémeteket különböző kantonokba darabolja szét – a tervet elutasították. Augusztus 30-án Beneš találkozott a szudétánémetek Prágában tartózkodó két képviselőjével, Erns Kundttal és Wilhelm Sebokowskyval, majd kifejtette előttük, hogy kész megegyezni a karlsbadi nyolc pont alapján. Beneš arra kérte a két politikust, hogy három napon belül igen vagy nem választ adjanak ajánlatára. Szeptember 1-én Henlein Berlinbe utazott – nyilvánvalóan újabb utasításokért –, majd meghozta Hitler színpadias üzenetét Runcimannek: „Nem akarok háborút”. Szeptember 2-án Kundt és Sebokowsky megjelent Benešnél, és egy hosszú memorandumot ismertettek – a Beneš által kért – konkrét válasz nélkül. Az elnök ezt negatív

²⁶ Lukes, i.m., 184. o.

²⁷ Erről a tényről beszámol: *Leonard Mosley*, *Az elfecsérelt idő*. Zrínyi Kiadó, Budapest 1975, 51. o.

²⁸ Eubank, i.m., 246. o.

²⁹ Shirer, i.m., 232. o.

³⁰ Lukes, i.m., 185. o.

válaszként értelmezte. Runciman a két küldött távozása után keményen figyelmeztette Beneš: ne legyenek illúziói arra vonatkozóan, hogy Anglia háborúba lépne Csehszlovákia oldalán.

Beneš szeptember 4-én újból rezidenciájába invitálta Kundtot és Sebokowskyt. Amint a megbeszélés elkezdődött, a két német meglepve tapasztalta, hogy valami nincs rendben. A máskor álláspontját mindig energikusan védő Beneš fásultnak tűnt, és azzal kezdte a tárgyalást, hogy elővett egy üres papírlapot, majd azt kérte, hogy a két küldött írja le kívánságait. Szavait a következőkkel egészítette ki: „Előre megígérem Önöknek, hogy azonnal teljesíteni fogom ezeket.”³¹A német küldöttek egyszerre voltak megdöbbenek és dühösek, nagy vitára készültek, ehelyett Beneš engedékenynek mutatkozott. Egy szót sem tudtak szólni. Mikor a hallgatás kezdett elviselhetetlen lenni, Beneš felemelte a tollát és azt mondta: „Rendben van, ha Önök nem akarják leírni, majd leírom én. Kérem, mondják, mit írok.”³²Erre a két küldött diktálni kezdett. Beneš leírt mindent szót, majd aláírták a listát és távoztak.

Ez a papírlap lett a Runciman küldöttség által előterjesztett ún. Negyedik Terv – és egyben utolsó javaslat – alapja. Beneš az aláírásával gyakorlatilag teljes egészében elfogadta a szudétanémetek nyolcpontos karlsbadi programját.

A szudétanémet vezetőket sokkolta Beneš lépése: „Istenem ők megadtak mindent, amit kértünk” – kommentálta az eseményt Karl Hermann Frank, a Szudétanémet Párt második embere. A zavarba hozott vezetők sietősen Németországba rohantak, hogy konzultáljanak Hitlerrel, akitől új parancsot kaptak, miszerint a Szudéta-vidéken incidenseket kell provokálni, majd meg kell szakítani a tárgyalásokat. Pontosan ez a forgatókönyv valósult meg. Szeptember 7-én a Szudéta-vidék egyik városában Moravska Ostravában halálos kimenetelű incidens zajlott le. Egy összecsapás során egy csehszlovák rendőr lelőtt egy szudétanémetet.³³Válaszképpen még ezen a napon a Szudétanémet Párt közölte Prágával, hogy „A szudétanémet párt vezetősége megállapítja, hogy állami közegek és cseh telepések számos szudétanémetet megöltek és megsebesítettek. Ebben a helyzetben a szudétanémet párt vezetősége képtelennek érzi magát arra, hogy szabadon, befolyásmentesen tárgyaljon a kormánnyal a szudétanémetiség problémáiról és sorsáról...”³⁴

Ennek ellenére szeptember 10-én a csehszlovák kormány és a szudétanémet küldöttség újból tárgyalóasztalhoz ült Prágában, szeptember 11-én azonban újabb zavargások törtek ki a Szudéta-vidéken. Szeptember 12-én – a nürnbergi pártnapon – Hitler rendkívül éles hangú beszédben támadta a csehszlovák kormányt. A szudétanémetekről szólva kijelentette: „A demokráciák képviselőinek csak azt mondhatom, hogy ez nekünk nem mindegy, és hogy ha

³¹ Uo., 187. o.

³² Uo.

³³ Eubank, i.m., 246. o.

³⁴ Idézi *Matolay Géza*, *Az első viharfelhők Prága felett*. In: Edvard Beneš elnöki dekrétumai. Bratislava 1996, 44. o.

e megkínzott teremtmények nem találnak jogra és segítségre, úgy mindkettőt megkapják majd tőlünk. Vége kell, hogy legyen ezen emberek jogfosztottságának.”³⁵ Egy nappal később – szeptember 13-án –, Éger (Cheb) városában több halottat követelő fegyveres összecsapás zajlott le, amely során a csehszlovák kormány katonaságot vetett be a fegyveres szudétanémetek ellen.³⁶ Ezek után – 13-án este – Henlein a prágai tárgyalásokat végleg megszakította.

Mindezek miatt Runciman küldetése teljesen értelmét veszítette, hisz közvetítési kísérlete teljes kudarcba fulladt. A küldöttség szeptember 15-én visszaindult Londonba. Egy héttel hazaérkezése után megírt jelentésében – melyet a következő oldalakon teljes terjedelemben közlünk – a szudétanémetek radikális csoportjait okolta a tárgyalások megszakadása miatt. Ennek ellenére a szudétanémetek követeléseit jogosnak minősítette, és a Szudéta-vidék azonnali Németországhoz való csatolását javasolta.

A Runciman-misszió jelentősége

Taylor angol történész szerint Runcimant azért küldték Prágába, hogy vagy engedményeket csikarjon ki Benešről, vagy világítson rá a csehek makacsságára. Ha az előbbiben ér el sikert, akkor megoldották a szudétanémet kérdést, ha pedig a második esetben, akkor Beneš hitelét veszti, és így Anglia megtagadhatja Csehszlovákiát anélkül, hogy folt esne a becsületén.³⁷

Úgy véljük, Beneš gyakorlatilag diplomáciai győzelmet aratott szeptember 4-én mind a szudétanémet delegáció, mind Runciman felett. Azzal, hogy mindenbe beleegyezett, amit a szudétanémetek kértek Runciman előtt, bebizonyította kompromisszumképességét. Véleményünk szerint Beneš csak azért volt hajlandó – látszólag – beleegyezni minden szudétanémet követelésbe, mert biztos volt benne, hogy utóbbiak visszautasítják őt. Benešnek e lépéssel tett üzenete kifelé, a nemzetközi hatalmaknak szólt. Tartalma egyértelmű: én meg akarok egyezni velük, hajlandó vagyok sokat engedni, de ezeknek semmi sem elég.

Beneš kettős győzelme azonban csak átmeneti siker lehetett, mivel a szudéta kérdésben kibontakozó játszmának még másik három főszereplője is volt. Egyrészt Hitler, aki valójában Csehszlovákia megsemmisítésére törekedett, és ehhez a szudétanémet kérdés csak ürügy volt. Másrészt az angol kormányfő Chamberlain, aki szeptember 15-én – tehát azon a napon, amikor Runciman elutazott Prágából – Berchtesgadenben Hitlerrel egyezkedett, és engedett a szudétanémet kérdésben. Harmadrészt Daladier, francia miniszterelnök, aki szeptember 19-én

³⁵ Hitler nürnbergi beszédét idézi *Ormos Mária*, Hitler. Twins Kiadó, Budapest 1994, 310. o.

³⁶ Az Egerben történeteket színes újságírói stílusban részletesen ismerteti: Mosley, i.m., 23–25. o.

³⁷ Taylor, i.m., 206. o.

az angol–francia megbeszélések során Chamberlain megbékélési politikája mellett kötelezte el magát. A sors fintora, hogy Runciman jelentése csak szeptember 21-én készült el, amikor az angol és francia főszereplők már egyértelműen a müncheni döntéshez vezető útra léptek.

Dokumentum – Lord Runciman jelentése csehszlovákiai missziójáról az angol miniszterelnöknek³⁸

Westminster 1938. szeptember 21.

„Drága Miniszterelnök Úr!

Amikor elkezdtem gondolkodni a csehszlovák kormány és a Szudétanémet Párt közti ellentétekről, kizárólag a saját információim és saját következtetésem vezettek. Nem nyomasztott semmiféle jelentés megírása. A jelen körülmények között azonban ez [a jelentés – G. L.], amit a küldetésem eredményeként alakítottam ki, segítséget nyújthat Önnek végső véleménye kialakításában, és bizonyos javaslatokat is számításba kell vennie a probléma tartós megoldása érdekében.

A teuton és a szláv faj közötti politikai, szociális és gazdasági kapcsolatok problémája a most Csehszlovákiának nevezett területen már több évszázada létezik, heves harcok és viszonylag békés periódusok váltakozásával. Ez nem új kérdés, a jelentés elkészítésénél figyelembe kell venni a régi és az új tényezőket egyaránt.

Amikor augusztus elején Prágába érkeztem, három kérdéssel kellett rögtön szembenéznem: (1) alkotmányos, (2) politikai és (3) gazdasági problémákkal. Az alkotmányos kérdés volt az, amellyel rögtön foglalkoztam. Abban az időben vezették be, ugyanis a Csehszlovák Köztársaságban élő szudétanémetekre vonatkozó intézkedéseket, az önrendelkezés kérdése azonban még nem merült fel akut formában. Az én feladatom a kérdés történetének, valamint a kérdés megoldásához kapcsolódó személyek, és a javasolt megoldások megismerése volt. A Szudétanémet Párt álláspontját az a ‚Tervezet’ tartalmazta, melyet június 7-én nyújtottak be a csehszlovák kormánynak (ez Henlein karlsbadi beszéde nyolc pontjának összegzése volt³⁹), a csehszlovák kormány nézőpontját pedig a Nemzetiségi Törvény, a Nyelvtörvény és a Közigazgatási Reform Törvény tartalmazta.

Világossá vált, hogy az egyik fél javaslatai elfogadhatatlanok a másik fél számára, így nem volt olyan alap, amelyen a tárgyalások folytatódhattak volna, ezért azokat augusztus 17-én

³⁸ A dokumentum angol nyelven íródott, és ugyancsak angolul közölte: Wojatsek, i.m., Függelék, 201–204. o.

³⁹ A karlsbadi nyolc pontos programot lásd a bevezető tanulmányban.

felfüggesztették. A szudétánémet vezetők és a cseh hatóságok közötti tárgyalássorozaton a megegyezés olyan alapja jött létre,⁴⁰ melyet a csehszlovák kormány elfogadott, és velem szeptember 5-én, a szudétánémet vezetőkkel pedig szeptember 6-án tudattak. Ez volt az ún. Negyedik Tervezet. Véleményem – és úgy hiszem, a felelős szudétánémetek vezetők többségének véleménye – szerint ez a terv tartalmazta mind a nyolc karlsbadi pontot, és apróbb módosítások, tisztázások után akár teljes formában is alkalmazhatóvá vált volna. A megbeszéléseket e kedvező és reményteljes kiindulóponton lehetett volna folytatni. Némi kétség azért maradt bennem arra vonatkozóan, hogy miként lehetett a cseh oldal ilyen bőkezű a Szudétánémet Párt szélsőséges tagjaival szemben. Azt hiszem ez az engedékenység a Märisch-Ostrau-i⁴¹ esettel kapcsolatos.⁴² A cseh kormány azonnal engedett a Szudétánémet Párt ez ügyben tett követeléseinek,⁴³ és a Negyedik Tervezet előzetes megbeszélését szeptember 10-én folytatták. Én meg vagyok győződve arról, hogy ez [a csehszlovák kormány által tett újabb engedmény – G. L.] nem illik bele a szudétánémetek szélsőséges politikájába. A szeptember 11-i zavargások és Hitler szeptember 12-i beszéde után újabb zavargások bujtottak fel.⁴⁴ Az így okozott vérontás és zavargások eredményeként a szudétánémet delegáció visszautasította a cseh vezetőkkel való találkozást, mely szeptember 13-án lett volna. Henlein úr és Frank úr több követelést is benyújtottak, mint például az állami rendőrség visszavonását a szudétánémet területekről, valamint azt, hogy a katonai erők felhasználását csak védelmi célokra korlátozzák. Ezeket a követeléseket a csehszlovák kormány hajlandó volt elfogadni, amennyiben a szudétánémet párt vezetői Prágába jönnek és megvitatják a rend fenntartásának módját. Szeptember 13-án éjszaka Henlein úr visszautasította ezt a feltételt, és ezzel a tárgyalások végleg kudarcba fulladtak.

Világos, hogy most nem térhetünk vissza a két héttel ezelőtti állapothoz, hanem a most fennálló helyzettel kell számolnunk.

A csehszlovák kormány ajánlatának szeptember 13-i visszautasításával, a tárgyalások Henlein úr által történt megszakításával az én közvetítői feladataim valójában véget értek. Azok a közvetlen és közvetett kapcsolatok, melyek a szudétánémet vezetők és a Birodalom [Németország – G. L.] vezetői között fennállnak, a szituáció meghatározó elemeivé váltak. Az én feladatomban nem képezte részét a Németország és Csehszlovákia közötti közvetítés.

⁴⁰ Itt a szeptember 4-i Benes–Kundt–Sebokowsky-féle megbeszélésre gondol Runciman, melynek eseményeit a tanulmányban részletesen ismertettük.

⁴¹ Moravska Ostrava német nevét használja Runciman a jelentésben.

⁴² Itt csehszlovák kormány által tett két engedményt összesomosott Runciman: Beneš a szeptember 4-i tárgyaláson engedett és egyezett bele a 8 pont teljesítésébe (ez volt az első engedmény). A szeptember 7-i Moravska Ostrava-i incidens után a Szudétánémet Párt azt kérte, hogy az általa delegált személy is részt vehessen az eset kivizsgálásában. Ehhez a csehszlovák kormány szeptember 10-én hozzájárult (ez volt a második engedmény).

⁴³ Lásd a 42-es lábjegyzet ún. második engedményét.

⁴⁴ Runciman nem nevezi meg a felbujtókat, de a szövegösszefüggésből egyértelmű, hogy a zavargások mögött a Szudétánémet Pártot kell sejteni.

Véleményem szerint a tárgyalások megszakadásáért kizárólag Henlein úr, Frank úr és az országon belüli, illetve kívüli támogatóik a felelősek, mert ők voltak azok, akik szélsőséges és alkotmányellenes lépésekre készítették őket.

Ennek ellenére szimpatizálok a szudétanémet ügygel. Nehéz dolog egy ellenséges nemzet uralma alatt élni. A történelem alapján úgy érzem, a csehszlovák uralom a Szudéta-vidéken az elmúlt 20 esztendőben – bár nem kifejezetten elnyomó és „terrorisztikus” – a tapintatlanság, a kevés megértés, az intolerancia és a diszkrimináció jeleit mutatta egészen addig a pontig, amikor már a német lakosság képes lett volna egy esetleges felkelésre is. A szudétanémetek is érezték, hogy az elmúlt időszakban több olyan ígéretet is kaptak a csehszlovák kormánytól, amelyeket kismértékben vagy egyáltalán nem teljesítettek. Ez a tapasztalat törvényszerűen bizalmatlanságot szült a lakosságban a csehszlovák vezető politikusokkal szemben. Én nem mondhatok ítéletet arról, hogy ez a kételkedés megérdemelt vagy sem, de tény, hogy létezik, és az az eredménye, hogy bármennyire is ígéretesek a megbeszélések, azt a lakosság hitetlenkedve fogadja. Ráadásul az utolsó, 1935. évi parlamenti választásokon a Szudétanémet Párt több szavazatot szerzett, mint bármelyik nem koalícióban induló párt. Ennek eredményeként jelenleg a második legnagyobb párnak számít a Parlamentben, ahol 44 képviselőjük ül. Bár további gyarapodással a legnagyobbá válhatnak, mégis kiszavazhatók,⁴⁵ képviselőik úgy érzik, az alkotmánnyal összhangban tett lépéseik nem jártak semmiféle haszonnal.

Ehhez a súlyos sérelemhez további helyi sérelmek is párosulnak. Ilyenek például, hogy a németek lakta területekre többnyire olyan cseh hivatalnokokat és rendőröket helyeztek, akik alig, vagy egyáltalán nem beszéltek németül; a cseh mezőgazdasági telepéseket arra biztatták, hogy települjenek a németek által lakott vidékre, majd egy földreform révén földhöz juttatták őket német vidékeken; a cseh betolakodók⁴⁶ gyermekeik számára cseh iskolákat építettek. Így az az általános elképzelés alakult ki a szudétanémetekben, hogy az állam megrendelése során a cseh cégeket részesíti előnyben a német cégekkel szemben, és ezek a cégek sokkal szívesebben alkalmaznak cseh munkásokat, mint németeket. Azt hiszem, hogy ezek a panaszok jogosak. Küldetéseim végéhez érve nem érzem azt, hogy a csehszlovák kormány készen állna arra, hogy orvosolja ezt a helyzetet.

A fenti és még egyéb sérelmeket tovább fokozza a Szudéta-vidéket sújtó ipari válság, pedig az ipar nagyon fontos szerepet játszik az ott élő emberek életében. Az elszegényedésért a szudétanémetek a kormányt okolják.

⁴⁵ A „kiszavazhatók” szó használatával arra utal Runciman, hogy a csehszlovák állam törvénnyel betiltja a Szudétanémet Pártot

⁴⁶ E kifejezés használata sok mindent elárul arról, hogy kivel szimpatizál Runciman.

A felsorolt okok miatt az utóbbi három-négy évben a szudétanémetek között a reménytelenség érzése hatalmasodott el, ám a náci Németország felemelkedése új reményt adott neki. Úgy vélem az, hogy a rokonaikhoz fordulnak segítségért, és az a kívánság, hogy a Birodalomhoz akarnak csatlakozni, a körülmények természetes következménye.

Amikor megérkeztem [Csehszlovákiába – G. L.] a mérsékeltebb szudétanémet vezetők csupán területi autonómiára tartottak igényt a csehszlovák állam határain belül. Tudták, hogy mit jelentene egy háború, melynek fő hadszíntere a Szudéta-vidék lenne. Úgy gondolták, egy ilyen területi kívánság [autonómia – G. L.] teljesítése nemzeti és nemzetközi szempontból is elfogadhatóbb, mint a határváltozás. Megpróbáltam elősegíteni egy egyezséget, és bizonyos mértékben sikerrel is jártam, de egy ilyen megoldás új kételyeket, gyanút, vádakát és ellenvádakát eredményezett volna, ezért tartós eredményt sem hozott volna.

Az a megoldás, amit 'Negyedik Tervként' ismerünk, a fentebb már említett okok miatt jött létre. Megváltozott a teljes külső és belső szituáció, ezért úgy éreztem, hogy küldetéseim végéhez ért.

Amikor szeptember 16-án elhagytam Prágát, a szórványos lázongások és lázadások megszűntek. Számos szudéta-körzet katonai igazgatás alá került. A szudétanémetek vezetői, elsősorban a szélsőségesek, Németországba repültek, és a csehszlovák kormányhoz intézendő kiáltványon dolgoztak. Távozásomkor olyan információhoz jutottam, hogy a Szudéta-vidéken a halottak száma nem haladta meg a 70 főt. Ezért amíg Henlein úr szabadcsapatai nem kapnak engedélyt a határ átlépésére, nincs okom feltételezni az incidensek gyakoriságának növekedését. Ilyen körülmények között ezeken a területeken az állami rendőrség jelenléte indokolatlan. Mivel ez a terület rendkívül népszerűtlen a német lakosság körében, és a zavargások egyik kiváltó okát is képezi immár három éve, úgy gondolom, hogy a lehető leghamarabb ki kell vonni őket erről a területről. Azt hiszem, hogy ez az intézkedés csökkentené a lázadások és zavargások okait.

Továbbá világossá vált számomra, hogy a Csehszlovákia és Németország között problémát okozó Szudéta-vidéknek meg kell adni az önrendelkezés jogát. Ha bármily lemondás is szükséges ehhez, annak véleményem szerint gyorsan és halogatás nélkül kell megtörténnie. Ez valóban reális veszély, hiszen a bizonytalanság állapota akár polgárháborúhoz is vezethet. Ugyanakkor nagyon komoly okok szólnak a gyors és drasztikus lépés megtétele mellett. Bármiféle népszavazás szerintem csupán formalitás lenne, főleg a túlnyomórészt németek lakta területeken. Az ott élők nagyon nagy többsége a Németországhoz való csatlakozás mellett voksolna, ezért úgy gondolom, hogy a további halogatás népszavazás formájában csak az érzelmek elszabadulásához vezetne, aminek esetleg még komolyabb következményei is

lehetnének. Azt gondolom tehát, hogy ezeket a határmenti területeket Csehszlovákiától Németországhoz kellene csatolni, és ennek minden részletét – beleértve a lakosság áttelepítése alatti védelmét – a két kormány közötti megállapodásban kell rögzíteni a békés áttelepítés érdekében.

A területek átcsatolása azonban nem oldaná meg véglegesen azt a kérdést, hogy miként éljenek a németek és a csehek békésen egymás mellett a jövőben. Ha az összes olyan terület Németországhoz csatolnák, ahol a németek vannak többségben, még mindig nagy számú német maradna a Csehszlovákiában, a Németországnak átadott területeken pedig csehek maradnának. A gazdasági kapcsolatok annyira szorosak, hogy a teljes szétválasztás nehezen lenne megvalósítható. Meggyőződésem, hogy a történelem bebizonyította: békés időszakokban a két nemzet barátságban tud egymás mellett élni. Azt hiszem, hogy mindkét nemzet érdeke egy ilyen baráti helyzet kialakítása, és meg vagyok róla győződve, hogy egy átlagos csehnek és németnek is ez a vágya. Mindkettő egyformán nyitott, békés és munkás nép. Azt hiszem, ha a politikai nyomás mindkét oldalon megszűnik, csendesesen megélnének egymás mellett.

Azokon a területeken, ahol a német kisebbség száma nem jelentős, a Csehszlovák Köztársaság határain belüli helyi autonómia létrehozását javaslom, a német többségű területek átcsatolása miatt módosított Negyedik Terv alapján. Ahogy már mondtam, mindig fennáll annak a veszélye, hogy egy ilyen egyezség nyugtalansághoz, tiltakozáshoz vezethet, de hiszem, egy békésebb jövőben ezek a kockázatok csökkenthetők.

Ez az okfejtés a kérdés politikai vonatkozásait veti fel, nevezetesen a Csehszlovák Köztársaság egységének és biztonságának kérdését, amelynek megválaszolása nem témája e jelentésnek.

Úgy vélem, a kérdés megoldásával csökkentjük a Közép-Európából kiinduló intenzív feszültségeket. Ezért is fontos, hogy Csehszlovákia békében éljen szomszédaival, valamint bel- és külpolitikája is ebbe az irányba haladjon. Ahogy Svájc politikájára a teljes semlegesség jellemző, analóg módon Csehszlovákiának is erre kell törekednie, nem csupán a saját jövőbeli léte, hanem Európa békéje érdekében is. Ahhoz hogy ezt elérje, a következőket javaslom:

Azon személyeket és pártokat Csehszlovákiában, akik a Csehszlovákia és szomszédai közötti politikai ellentéteket előmozdították, a csehszlovák kormánynak be kell tiltania, hogy ne folytathassák agitációjukat. Ennek érdekében, ha szükséges, jogi eszközöket is alkalmazzanak.

A csehszlovák kormánynak újra kell formálnia külkapcsolatait, és garanciát kell adnia arra, hogy nem támadja meg szomszédait, illetve ezen államok ellen nem alkalmaz semmiféle agressziót.

A nagyhatalmak az európai béke érdekében garantálják, hogy segítik Csehszlovákiát abban az esetben, ha támadás érné.

Olyan kereskedelmi megállapodást kell kötni Németország és Csehszlovákia között, amely mindkét ország gazdasági érdekei szempontjából előnyös.

Ez elvezet engem a harmadik, azaz a gazdasági kérdéshez. Ez a probléma a Szudéta-vidéken kialakult munkanélküliségen alapul, ami 1930-ban kezdődött és több oka is van. A gazdasági életben tapasztalható anomáliák jó háttérrel biztosítanak a politikai tiltakozásoknak. Ez valós probléma, de nem mondható, hogy a szudétanémet kérdés kizárólag gazdasági okokra vezethető vissza. A terület átcsatolása révén a helyzet megoldása a német kormányra hárulna.

Az általam vázolt politika ebben a szituációban azonnali lépéseket tesz szükségessé, ezért az alábbiakat javasolhatom: (a) a szudétanémetek kapjanak egy állandó helyet [miniszteri tárcát – G. L.] a csehszlovák kormányban; (b) nevezzenek ki egy semleges vezető által irányított bizottságot, mely felügyeli a területek átcsatolásának folyamatát és bármilyen ezzel kapcsolatos kérdést azonnal megoldhat; (c) az átcsatolandó területekre nemzetközi erőket küldjenek, mivel ezzel ki lehet vonni az állami rendőrséget és a csehszlovák katonaságot erről a területről.

Levelem végén szeretném megköszönni az általam tapasztalt személyes előzékenységet, vendégszeretetet és segítséget, amit a kormány részéről kaptam, különösen dr. Beneš és dr. Hodža, továbbá a Szudétanémet Párt vezetői részéről, akikkel kapcsolatba kerültem és mindazon nagy számú – mindenféle rangú és rendű – embernek, akikkel találkoztam Csehszlovákiában való tartózkodásom alatt.

Tisztelettel

Lord Runciman”

(A dokumentum szövegét angol eredetiből fordította: Gulyás László)